

Ömer Dinç, Dr. Öğr. Üyesi

1989 yılında Kadıköy'de doğdu. Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu (2011). Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Taberi ve Mâtürîdî Tefsirlerinin Nesh Meselesine Yaklaşımları Açısından Mukayesesi" adlı teziyle yüksek lisansını (2013), "Erken Dönem Tefsir Geleneğinde Nakil Anlayışı" konulu çalışmasıyla doktorasını (2019) tamamladı. Halen Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğretim üyesidir.

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Yayın No. 1064
İSAM Yayınları 243
İlmî Araştırmalar Dizisi 100
© Her hakkı mahfuzdur.

Erken Dönem Tefsir Geleneğinde NAKİL ANLAYIŞI

Ömer Dinç

TDV İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM)
tarafından yayına hazırlanmıştır.
İcadiye-Bağlarbaşı Cad. 38 Üsküdar/İstanbul
Tel. 0216. 474 08 50
www.isam.org.tr yayin@isam.org.tr

Yayın yönetmeni M. Suat Mertoğlu
Yayın koordinasyon Erdal Cesar
Yayın hazırlık Mustafa Demiray
İmla - Tashih İsa Kayaalp, İlayet Bebek, Rabia Aydın
Bibliyografya İsmail Özbilgin
Tasarım Ender Boztürk (ç), Hasan Hüseyin Can (kapak)
Yayın takip Sema Doğan

Bu eser
TDV İslam Araştırmaları Merkezi'nin (İSAM)
Erken Klasik Dönem Projesi
kapsamında yayımlanmıştır.

Proje koordinatörü Orhan Ençakar

Bu kitap
İSAM Yönetim Kurulu'nun 18.01.2022 tarihli
ve 2022/01 sayılı kararıyla basılmıştır.

Birinci Basım: Nisan 2022
ISBN 978-625-8023-92-3

Basım, Yayın ve Dağıtım

TDV Yayın Matbaacılık ve Tic. İşl.
Ostim OSB Mahallesi, 1256 Cadde, No: 11
Yenimahalle/Ankara
Tel. 0312. 354 91 31 Faks. 0312. 354 91 32
bilgi@tdv.com.tr
Sertifika No. 48058

Dinç, Ömer

Erken dönem tefsir geleneğinde nakil anlayışı / Ömer Dinç. İstanbul ; Ankara : İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) ; Türkiye Diyanet Vakfı, 2022.

445 s. ; 23,5 cm. - (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları ; 1064. İSAM Yayınları; 243. İlmî Araştırmalar Dizisi; 100)

Kaynakça ve izin var.

ISBN 978-625-8023-92-3

İçindekiler

Kısaltmalar 7

Önsöz 9

Giriş 13

Birinci Bölüm

TEFSİR NAKİL DÜŞÜNÇESİNİN ORTAYA ÇIKIŞI 31

1.1. Erken Dönem Tefsir Nakil Tarzını Yansıtan Tarihî Malzeme 33

1.2. Erken Dönem Tefsir Nakillerinin Temel Karakterini Gösteren
Hususiyetler 55

1.2.1. Tefsir Olgusunun Kur'an Nazmı Merkezinde Oluşması 56

1.2.2. Tefsirin Resm-i Osmânî Dışında Kalmış Harflerde Tezahürü
ve Tefsir Faaliyetinin İlk Şekli 74

1.2.3. Esnek-Yorumlayıcı Otorite Anlayışı ve Hoca-Talebe
İlişkisinin Belirli İsimler Üzerinden Kurumsallaşması 103

1.3. Erken Dönem Tefsir Nakil Anlayışını Belirleyen Kültürel
Gelişmeler 131

1.3.1. Yazılı Kültürün Mushaf Merkezli Yapılanması 131

1.3.2. İlim-Siyaset İlişkisi ve Mevâlî Etkeni 150

1.3.3. Tefsir Bağlamında Dinî Bilginin Otoriteyle İlişkisi 165

İkinci Bölüm

**RİVAYET FORMUNUN ORTAYA ÇIKIŞI ve TEFSİR NAKİL
ANLAYIŞINA TESİRİ 177**

2.1. Rivayet Formuna Bağlı Tefsir Çalışmaları
ve Temel Karakteristiği 179

- 2.1.1. Yahyâ b. Sellâm'ın Tefsiri ve Rivayet Formuna Geçişin İlk Göstergesi 184
- 2.1.2. Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın Tefsirinin Rivayet Ekseninde Şekillenmesi 194
- 2.1.3. Taberî, İbnü'l-Münzir, İbn Ebû Hâtim Tefsirleri ve Rivayet Formunun Tefsirde Belirginleşmesi 202
- 2.2. Tefsirde Rivayet Formuna Geçişin Göstergeleri 219
 - 2.2.1. Dışlanan Müfessirler ve Eserlerinin Mahkûm Edilmesi 219
 - 2.2.2. Ehl-i Hadisin Rivayet Sıhhat Ölçütlerini Belirlemesi ve Tefsir Alanıyla İlişkisi 245
 - 2.2.3. Hadis Paradigması Açısından Tefsir Nakillerindeki Sorunlu Yapı 262
 - 2.2.4. Tefsir Nakillerinin Çoğalması 279
 - 2.2.5. Dil Bilimsel Tefsir Çalışmalarının Rivayete Dayandırılması 290
 - 2.2.6. "Otorite" Fikrinin Kurumsallaşması 300

Üçüncü Bölüm

ERKEN DÖNEM TEFSİR NAKİL ANLAYIŞININ GEÇ DÖNEMDEKİ YANSIMALARI 313

- 3.1. Rivayetlerin Hazfi Düşüncesi ve Erken Dönem Tefsir Nakil Anlayışına İşareti 317
- 3.2. Dışlanan Bir Müfessir Olarak Sa'lebî ve Erken Dönem Tefsir Telif Tarzına Dönüş 331
- 3.3. Erken Dönem Nakil Anlayışına Dahil Olan Tevilin Kurumsallaşması 347
- 3.4. Erken Dönem Nakil Anlayışının Tefsir Mukaddimelerindeki İzleri 365
- 3.5. Erken Dönem Nakil Anlayışının Bir Tezahürü Olarak Tefsirde Metin Tenkidi 377

Sonuç 391

Kaynakça 409

Dizin 437

Önsöz

Erken dönem tefsir tarihine dair tasavvurlar, genel bazı kabullere dayalıdır. Belirli bir pratiğe dayalı olarak inşa edilen ve genel kabullere dayanan ilk dönem tefsir tarihine dair okumaların, meselelerin derinlikli ve bütüncül bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlamadığı açıktır. İlk dönem tefsir faaliyetlerinin tarih sahnesine çıkışının ve gelişiminin sağlıklı olarak tahlil edilebilmesi için, tefsir alanının kendi dinamikleri içerisinde nasıl ortaya çıktığının ve hangi aşamaları katettiğinin dikkatlice ve kapsamlı biçimde analiz edilmesi gerekir. Böyle bir okumanın gerçekleştirilmesi, mevcut durumda tefsir edebiyatı tarihinin daha iyi anlaşılmasına ve tefsire özgü yanların keşfedilmesine ciddi katkı sağlayacaktır.

İslamî ilimlerin gelişim evrelerine dair çalışmaların çoğunluğunda genellemelere dayalı biçimde yapılan bazı tespitler bulunmakta; özellikle tefsir alanının zuhuru ve oluşan birikimin mahiyeti, müstakil olarak ele alınmamaktadır. Bu çerçevede, tefsire ilişkin erken dönemdeki veriler daha çok hadis sahasındaki anlayış ve yaklaşım biçimi üzerinden değerlendirmeye tâbi tutulmaktadır. Bilhassa, tefsirin ilk evresinden itibaren meydana çıkan bilgilerin hadis rivayet sahasında aktarıldığı ve tefsirin hadisten bağımsız olmadığı şeklinde bir anlayışın yerleştiği görülmektedir.

Bize ulaşan ilk tefsir çalışmalarıyla birlikte en erken döneme ilişkin tarihî bulgular, gerçekte durumun böyle olmadığını

göstermektedir. Bu bağlamda tefsirin bir olgu olarak ortaya çıkışının ve sonraki aşamalarda izlediği seyrin kendine has bir mecrasının olduğunu söylemek gerekir. Hatta eldeki bütün bilgileri göz önünde bulundurulduğunda, tefsirin İslamî ilimlerin ilk aşamasını temsil ettiği, nüzul süreciyle başlayan ve bizzat vahyin belirlediği bir Kur'an'ı anlama faaliyeti mahiyetinde olduğu görülür. Bu bağlamda tefsirin müstakil oluş keyfiyetinin, bu alanda teşekkül eden birikimin nakil süreçlerini de tayin ettiği anlaşılmaktadır. Bize göre, tefsirin diğer alanlardan bağımsız olarak kendine özgü bir nakil telakkisi bulunmaktadır. Oluşan tefsir birikimi, bu faaliyetin yapıldığı ilk zaman diliminden itibaren kendi geliştirdiği formlarla sonraki nesillere taşınmış ve süreç içerisinde kendi karakterini meydana getirmiştir. İşte bu durum dikkate alındığında, tefsirin söz konusu veçhesinin bütün yönleriyle ele alınmasının ve tarihî serencamının ortaya konulmasının önemli bir husus olduğu açıkça görülmektedir.

İlk dönem tefsir nakil anlayışını ele aldığımız bu çalışmamızın birinci bölümünde, tefsir nakil düşüncesinin ortaya çıktığı evreyi, nüzul sürecinden itibaren açığa çıkarmaya gayret ettik. Özellikle tefsir nakil tarzının bize ulaşan ilk örneklerinden hareketle, tefsir naklinin temel karakterine ve bunu görünür kılan sosyokültürel gelişmelere yer verdik. İkinci bölümde ise hadis rivayet anlayışının tefsir nakil anlayışını nasıl etkilediği hususu üzerinde durduk. Ayrıca rivayet formuna bağlı tefsir çalışmalarını aşamalı olarak ele aldık ve bu formun tefsire geçişini tasvir eden bazı hususlara temas ettik. Son bölümde ise, erken dönem tefsir nakil tarzının geç dönemlerdeki yansımalarını, belirgin hususiyetleri dikkate alarak incelemeye çalıştık.

Bu kitap, 2019 yılında tamamladığımız “Erken Dönem Tefsir Geleneğinde Nakil Anlayışı” isimli doktora tezimize dayanmaktadır. Çalışmanın hazırlanmasında desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen ve konunun seçiminde önemli rolü olan danışmanım Prof.Dr. Selim Türcan'a ne kadar teşekkür etsem kifayetsiz kalır. Ayrıca çalışma esnasında yol gösterici olan

Prof.Dr. Süleyman Gezer, Prof.Dr. Hikmet Akdemir, Doç.Dr. Yakup ořtu, Prof.Dr. Halis Albayrak, Prof.Dr. Mesut Okumuř'a ve akademik süreçleri birlikte göğüslediğimiz kıymetli meslektaşım Dr. Öğr. Üyesi Ersin Kabakcı'ya özellikle müteşekkir olduğumu belirtmek isterim. Çalışmamın her safhasında desteklerini benden esirgemeyen ve her daim yanımda olan değerli eşim Öğr. Gör. Dr. Sema Dinç'e şükranlarımı sunarım. Ayrıca doktora süreci boyunca 2211-A Genel Yurt İçi Doktora Burs Programı 2014/1 kapsamında destek veren TÜBİTAK'a teşekkürü de bir borç biliyorum.

Ömer Dinç
Çorum 2022